

veluwe zoeken, gebasseerd
mit her BREPOLs boek (Hoewel
vander zyn)

maekel!

mit
BRUNAN
gods

Senne

BRONNEN BOEKJE

3DE GRAAD LAGER ONDERWIJS

TURNHOU

KLAS MET INKTVLEKKEN

Bronnenboekje - 3de graad lager onderwijs

INDEX

Eindtermen	5
Bronnen	12
Bron 1: Mannekenbladen	12
- <i>Van mannekenblad tot strip</i>	13
- <i>De geschiedenis</i>	13
Bron 2: Tijd	18
- <i>Hoe werd de tijd vroeger berekend?</i>	18
- <i>Waarom hebben we schrikkeljaren?</i>	18
- <i>Wie maakte de eerste nauwkeurige klok?</i>	19
- <i>Waarom zijn er tijdzones?</i>	20
- <i>Hoe werken tijdzones?</i>	20
- <i>Waarom hebben we zomer- en wintertijd?</i>	20
- <i>In het kort</i>	21
Bron 3: Bikkelen, repen, meetje schieten	22
- <i>Bikkelen</i>	22
- <i>Hoepelen of repen</i>	23
- <i>Meetje schieten</i>	23
Bron 4: Kinderarbeid	24
- <i>Kinderarbeid verbieden?</i>	26
- <i>De wet op kinderarbeid</i>	28
Bron 5: De Nederlandse taal	29
- <i>Standaardtaal, tussentaal en dialect</i>	29
- <i>Straattaal</i>	32

EINDTERMEN

Overkoepelende eindtermen (van toepassing op alle lessuggesties)

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen:

- + in een niet-conflictgeladen situatie, eigen indrukken, gevoelens, verlangens, gedachten en waarderingen spontaan uitdrukken.
- + belangstelling tonen voor het verleden, heden en de toekomst, hier en elders.
- + aan de hand van een voorbeeld illustreren dat een actuele toestand, die voor kinderen herkenbaar is, en die door de geschiedenis beïnvloed werd, vroeger anders was en in de loop der tijden evolueert.
- + beseffen dat er een onderscheid is tussen een mening over een historisch feit en het feit zelf.
- + op hun niveau verschillende informatiebronnen raadplegen.

2. Nederlands

De leerlingen kunnen

- + (*verwerkingsniveau = beoordelen*) op basis van, hetzij de eigen mening, hetzij informatie uit andere bronnen, de informatie beoordelen die voorkomt in: een gesprek met bekende leeftijdgenoten.

3. Sociale vaardigheden

De leerlingen kunnen

- + kritisch zijn en een eigen mening formuleren.
- + in omgang met anderen respect en waardering opbrengen.

LESSUGGESTIE 1: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + hun eigen streek in België situeren op een kaart en de relatie beschrijven tussen de omgeving en aspecten van het dagelijks leven van de mensen.
- + in een landschap gericht waarnemen en ze kunnen op een eenvoudige wijze onderzoeken waarom het er zo uitziet.

2. Nederlands

De leerlingen kunnen

- + voor een gekend persoon een verslag schrijven van een verhaal, een gebeurtenis, een informatieve tekst.

LESSUGGESTIE 2: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + Beseffen dat hun gedrag beïnvloed wordt door de reclame en de media.
- Historisch bewustzijn (1e graad secundair)
- + Historische fenomenen situeren in een historisch referentiekader.
- + Kritisch reflecteren met en over historische bronnen.
- Digitale competenties (1e graad secundair)
- + Verantwoord, kritisch en ethisch omgaan met digitale en niet-digitale media en informatie.

2. Nederlands

De leerlingen kunnen

- + Met het oog op doeltreffende communicatie reflecteren op de belangrijkste factoren van een communicatie-situatie: zender, ontvanger, boodschap, bedoeling, situatie.

LESSUGGESTIE 3: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + illustreren dat welvaart zowel over de verschillende landen in de wereld als in België ongelijk verdeeld is.
- + er in hun omgang met leeftijdgenoten op discrete wijze rekening mee houden dat niet alle kinderen in hetzelfde type gezin wonen als zijzelf.
- + illustreren dat verschillende sociale en culturele groepen verschillende waarden en normen bezitten.
- + aspecten van het dagelijks leven in een land of van een ander cultuurgebied vergelijken met het eigen leven.

2. Muzische vorming

De leerlingen kunnen

- + door middel van kunst- en beeldbeschouwing een persoonlijk waardeoordeel ontwikkelen over beelden en beeldende kunst van vroeger, van nu en van verschillende culturen.
- + plezier en voldoening vinden in het beeldend vormgeven en genieten van wat beeldend is vormgegeven.
- + beeldende problemen oplossen, technieken toepassen en gereedschappen en materialen hanteren om beeldend vorm te geven op een manier die hen voldoet.
- + tactiele, visuele impressies, ervaringen, gevoelens en fantasieën op een beeldende manier weergeven.
- + vertrouwen op hun eigen expressiemogelijkheden en durven hun creatieve uitingen tonen.

3. Wetenschappen en techniek

De leerlingen kunnen

- + technische systemen in verschillende toepassingsgebieden van techniek gebruiken en/of realiseren. (gebruik drukpers)

LESSUGGESTIE 4: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + zich bereid tonen om actieve en passieve vormen van vrijetijdsbesteding te onderzoeken en te evalueren.

2. Wiskunde

De leerlingen kunnen

- + klokkezen (analoge en digitale klokken). Zij kunnen tijdsintervallen berekenen en zij kennen de samenhang tussen seconden, minuten en uren.
- + schatten met behulp van referentiepunten.
- + met concrete voorbeelden aantonen dat er voor hetzelfde wiskundig probleem met betrekking tot meten, soms meerdere oplossingswegen zijn en soms zelfs meerdere oplossingen mogelijk zijn afhankelijk van de wijze waarop het probleem wordt opgevat.

3. Wetenschappen en techniek

De leerlingen kunnen

- + technische systemen in verschillende toepassingsgebieden van techniek gebruiken en/of realiseren.
- + kunnen onderzoeken hoe het komt dat een zelf gebruikt technisch systeem niet of slecht functioneert.
- + illustreren hoe technische systemen onder meer gebaseerd zijn op kennis over eigenschappen van materialen of over natuurlijke verschijnselen.
- + illustreren dat techniek en samenleving elkaar beïnvloeden.
- + bepalen aan welke vereisten het technisch systeem dat ze willen gebruiken of realiseren, moet voldoen.
- + ideeën genereren voor een ontwerp van een technisch systeem.

LESSUGGESTIE 5: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + het belang illustreren van de fundamentele Rechten van de Mens en de Rechten van het Kind. Ze zien daarbij in dat de rechten en plichten complementair zijn.
- + illustreren dat welvaart zowel over de verschillende landen in de wereld als in België ongelijk verdeeld is.
- + aspecten van het dagelijks leven in een land of van een ander cultuurgebied vergelijken met het eigen leven.
- + illustreren dat verschillende vormen van arbeid verschillend toegankelijk zijn voor mannen en vrouwen en verschillend gewaardeerd worden.

2. Nederlands

De leerlingen kunnen

- + het gepaste taalregister hanteren als ze op basis van vergelijking, hetzij met hun eigen mening, hetzij met andere bronnen: in een gesprek kritisch reageren op de vragen en opmerkingen van bekende volwassenen.
- + tijdens een discussie met bekende volwassenen over een behandeld onderwerp passende argumenten naar voren brengen.
- + een oproep, een uitnodiging, een instructie richten aan leeftijdgenoten.

3. Sociale vaardigheden

De leerlingen kunnen

- + kritisch zijn en een eigen mening formuleren.
- + ongelijk of onmacht toegeven, kritiek beluisteren en eruit leren.
- + in functionele situaties een aantal verbale en niet-verbale gespreksconventies naleven.

LESSUGGESTIE 6: EINDTERMEN

1. Mens en maatschappij

De leerlingen kunnen

- + suggesties geven voor het inrichten van hun eigen omgeving.

2. Muzische vorming: beeld

De leerlingen kunnen

- + door middel van kunst- en beeldbeschouwing een persoonlijk waardeoordeel ontwikkelen over beelden en beeldende kunst van vroeger, van nu en van verschillende culturen.
- + door betasten en voelen (tactiel), door kijken en zien (visueel) impressies opdoen, verwerken en erover praten.
- + beeldinformatie herkennen, begrijpen, interpreteren en er kritisch tegenover staan.
- + plezier en voldoening vinden in het beeldend vormgeven en genieten van wat beeldend is vormgegeven.
- + beeldende problemen oplossen, technieken toepassen en gereedschappen en materialen hanteren om beeldend vorm te geven op een manier die hen voldoet.
- + tactiele, visuele impressies, ervaringen, gevoelens en fantasieën op een beeldende manier weergeven.

LESSUGGESTIE 7: EINDTERMEN

1. Nederlands

De leerlingen kunnen

- + bewust reflecteren op taalgebruik en taalsysteem.
- + in voor hen relevante en concrete taalgebruikssituaties op hun niveau reflecteren op: het gebruik van standaardtaal, regionale en sociale taalvariëteiten
- + uitgaande van het eigen referentiekader enige kennis verwerven over de diversiteit in het culturele erfgoed met een talige component en er waardering voor krijgen.
- + spellingsafspraken en -regels toepassen

BRON 1: MANNEKENSBLADEN

Wat zijn mannekenbladen of centsprenten?

- De term 'centsprenten' werd vooral in Nederland gebruikt (de kostprijs bedroeg een cent), 'mannekenbladen' is typisch voor de regio Turnhout.
- Het was goedkoop massadrukwerk, vaak gedrukt op papier van slechte kwaliteit.
- Het werd gedrukt op ongevouwen vellen drukpapier (plano's) met één of meerdere prenten.
- Mannekenbladen waren vaak bestemd voor kinderen, dus een vorm van vroege jeugdliteratuur.
- Ze werden per stuk verkocht en op scholen soms ook als beloning aan leerlingen gegeven.
- Ze kunnen worden gezien als een vorm van beeldverhaal en dus voorlopers van de moderne strip.
- Onderwerpen van de mannekenbladen waren uiteenlopend: spreekwoorden, sprookjes, fabels, middeleeuwse verhalen, gebruiken en gewoonten, ...
- Als het om een echt verhaal ging, werden de avonturen van een of meerdere personages afgebeeld in 8, 16, 24 of 48 verschillende vakjes.
- Turnhout was een belangrijk centrum met Nederlandstalige mannekenbladen.

· [Erfgoed in zicht , Stadsarchief Turnhout](#)

· [Artwis.com](#)

MANNEKENSBLADEN – Van mannekenblad tot strip

In België noemt men ze meestal mannekenbladen of kinderprenten, zo ook in Nederland. In Duitsland noemt men ze Bilderbogen of Fliegende Blätter, in Frankrijk imagerie populaire, feuilles volantes of images d'enfants. In Zweden heeft men het over Kristbref naar de gewoonte om ze in een kofferdeksel te kleven. Deze termen komen grotendeels overeen met de benaming volksprent.

De geschiedenis van het Turnhoutse mannekenblad is voor een stuk de geschiedenis van de Turnhoutse druknijverheid. En, laat daarover geen misverstand bestaan, papier verwerken en drukken zijn in Turnhout niet ouder dan 1795-96 en kwamen tot ontwikkeling in de negentiende eeuw. Het Turnhout van voorheen kan men niet typeren als speelkaartenstad, doch wel als een centrum voor tijd- en linnenwevers, van blekerijen en kantwerksters... en met bovendien een belangrijke agrarische sector. Juist de Napoleonistische tijd was gunstig voor de tijdaktiviteit. En toch ontstond toen het embryo van de latere kentering.

- De geschiedenis

In 1795-96 belandde een veertigjarige Leuvenaar, Pieter Corbeels, met enig drukkerssalaam in Turnhout. Corbeels was eigenlijk een verzetsman, die mogelijk aangelokt werd door de stille stad, dicht bij de grens gelegen. Zijn kleine drukkerij was voor hem een geheime bondgenoot bij de aanmaak van de pamfletten, die de geest van verzet tegen de Franse dwingelandij moesten levendig houden. Corbeels overleefde de Boerenkrijg niet, doch zijn leerjongen en medewerker Philip Jacobus Brepols, eveneens uit Leuven, wist op korte tijd het kleine bedrijf, dat hij in 1800 van de weduwe had overgenomen, aanzienlijk uit te bouwen. Ondermeer drukte Brepols boekjes met prettige, nog barok klinkende titels als bv. 'De Boerentheologie' of 'De Godvruchtige Kluisenaar' enz...

Geleidelijk bouwde Brepols het terrein van zijn bedrijvigheid uit. Aan het drukken van boeken, prenten van beschermheiligen en huiszegens voegde hij de fabricatie van gekleurde fantasiepapieren toe en spoedig ook het drukken van speelkaarten. Het zakendoen zat Brepols in het bloed. Hij verkocht van alles, ondermeer mannekenbladen die hij aankoopt bij drukkers als Le Tellier te Lier of C. Parys en Vinck te Antwerpen. Het feit dat hij adverteerde 'vilte en zijden hoeden, wit en zwart, waterproef' en petten, alsmede 'pennen, griffiën, ouwelen, cijfferscha-liën, kurkestoppen, beddetijken' te verkopen en dat hij een commissie-kantoor van goederen naar alle gewesten had, getuigt van een negentiende-eeuwse koopmansziel, die alle wegen bewandelde waar de koophandel fortuin kon brengen. Doch ook deze typering is onvoldoende voor de rasechte wereldindustriële 'avant-la-lettre' die Brepols was.

Brepols trad in zijn bedrijf, dat in de besproken periode steeds op de hoek van de Markt en de Papenstraat lag, ook spoedig op het terrein van de Franse drukkers, zoals die voor de Franse Revolutie bestonden bij de 'imageries' van Chatres, Troyes, Orleans en Epinal.

In tegenstelling tot de belangrijke productie van kinderprenten in de Noordelijke Nederlanden is hierover in de Zuidelijke Nederlanden zeer weinig bekend. Slechts een beperkt aantal prenten is bewaard gebleven. Zelfs Antwerpen, dat nochtans in de 17de en 18de eeuw een belangrijk drukcentrum was van devotieprenten, heeft weinig sporen nagelaten van profane volksprenten. Belangrijke drukkers-uitgevers te Antwerpen, zoals Abraham Verhoeven, Antonius Spierinckx, Hiëronymus Verdussen, C. Parijs en de familie Vinck brachten wel enkele profane volksprenten op de markt zoals de 'Trap des Ouderdoms', koningsbrieven, ganzenborden en enkele prenten met houtsneden over de Antwerpse Ommegang, gesigineerd Jan Christoffel Jegher. Ook in andere steden waren drukkers actief zoals onder meer Van der Haeghen, Ch. De Goesin-Disbecq, J.P. Poelman en Van Paemel te Gent, P.J. Hanicq te Mechelen en G. Cawe en P. Vleminckx te Brussel.

In vergelijking met Nederland zijn in België maar weinig profane volksprenten had zoals een ganzenspel en een uilenbord en enkele profane prenten waaronder het verhaal van 'Klein Duimpje' en er was Turnhout.

Door het toedoen van Brepols werd het mannekenblad in de Nederlanden als het ware een Turnhouts monopolie. De mannekenbladen die hij verkocht kocht hij te Antwerpen en te Lier (Le Tellier). Ondertussen was de bedrijvigheid van J. Ch. Pellerin in Epinal herbegonnen. Nadat Brepols heiligenprenten van de bedevaartplaatsen had gedrukt, kocht hij in 1817 een fonds van een veertigtal houtblokken om mannekenbladen te drukken van Le Tellier te Lier, wat de start is van een bloeiende fabricatie van kinderprenten. Een spilfiguur voor de eigen creatie 'figuursnijder' P.F. Wellens, werkte voordien vermoedelijk voor Le Tellier. Aangezien België deel uitmaakte van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, vormde het huidige Nederland een belangrijk onderdeel van de markt. In Nederland doet P.J. Brepols beroep op wederverkopers die de prenten voor hem verspreiden en deze vaak bestellen op hun eigen naam. Een prent die eind 1817 – begin 1818 zeer goed verkoopt is de 'Slag van den berg Saint Jean...' over de slag van Waterloo (1815). Deze prenten worden met houtblokken gedrukt op handgeschept papier. Voor het inkleuren van de prenten worden speciale sjablonen gemaakt en worden de verfstoffen voorbereid. Een deel van de productie wordt met sjablonen ingekleurd, de rest wordt als ongekleurd verkocht en eventueel door de wederverkopers ingekleurd. Vanaf ongeveer 1820 verkoopt Brepols ook in Wallonië en worden sommige prenten tweetalig Nederlands/Frans.

Vanaf 1829 worden voor het eerst prenten gemaakt in lithografie; deze beprekte reeks wordt eind 1830 niet meer voortgezet. De jaren na de Belgische Onafhankelijkheid zijn moeilijke jaren voor Brepols. Omwille van tolheffingen verliest hij een deel van de Nederlandse markt. In de jaren 1840-50 kocht Brepols een gedeelte van het fonds J. Noman en Zoon uit Zaltbommel aan.

Dit fonds bevatte gravuren, die herkomstig waren van de firma J. Hendriksen uit Rotterdam en van de Erven Weduwe C. Stichter uit Amsterdam. Er wordt ook overgeschakeld naar het gebruik van mechanisch vervaardigd papier. Nieuwe graveurs als C.A. Moermans, A. Cranendoncq en J.J. Delanier ontwierpen nieuwe prenten, waaronder 'de trein'.

Het succes van zo'n ondernemend man deed noodzakelijkerwijze gelijkaardige initiatieven loskomen in de kleine stad. In 1833 verliet Jacques Edward Glénisson, neef en bediende van Brepols, de fabriek van zijn oom en begon samen met zijn geldschieter A. Van Genechten een nieuwe concurrentiële onderneming, eerst in de Hofpoort, later in de Warandestraat.

In 1834 begonnen Petrus Frans Wellens, werknemer bij Brepols, en de kapitaalkrachtige Petrus Delhuvonne voor eigen rekening te werken met succesvolle mannekinsbladen. In 1844 hielde de vennootschap op, doch Delhuvonne ging gewoon door met het drukken van o.a. mannekinsbladen. In 1850 verhuisde de fabriek van de Warande- naar de Otterstraat. De weduwe Delhuvonne liet de fabriek over aan Stefaan Splichal, doch verkocht het fonds en de blokken mannekinspapieren in 1856 aan de firma Glénisson-Van Genechten. Dit bedrijf kwam eveneens in het bezit van een deel van de houtblokken van de opvolgers van de firma Thompson uit Rotterdam en tevens van een deel van het fonds Noman en Zoon uit Zaltbommel.

In 1856 gingen de vennoten Glénisson en Van Genechten uit elkaar, het fonds mannekinsbladen onder elkaar verdelend. Op korte tijd werd Van Genechten inzake kinderprenten een dermate zware concurrent van Brepols dat deze laatste de productie afbouwt omdat de prijzen te laag zijn.

In 1861 adviseert men de klanten zelfs om mannekinsbladen aan te kopen bij Antoine Van Genechten, die nog goedkoop kan leveren.

Op het einde van de negentiende eeuw start Brepols om commerciële redenen met een nieuwe lithografische reeks. Mechanische litho-persen zijn sneller en halen hogere oplagen dan drukpersen met houtblokken. Een aantal oude prenten wordt van houtblok overgezet op litho. Ook nieuwe prenten—replica's van Epinalprenten—worden hierin opgenomen. Geleidelijk aan wordt het sjablonereren ook vervangen door het kleurdrukken op litho-persen, de zogenaamde chromolithografie. De kleuren dienen nog altijd kleur per kleur aangebracht te worden. Glénisson drukte nog tot 1899 (Hofstraat, nu Renier Sniedersstraat). Bij Van Genechten op de Merodelei drukte men slechts mannekinsbladen tot in 1870 toen het fonds werd verkocht aan Frans Beersmans-Pleek, een vakmanbediende uit de fabriek van Brepols tot hij zelf met een drukkerij begon. Na zijn dood in 1897 zette zijn weduwe Beersmans-Pleek op de hoek van de Markt en de Gasthuisstraat de zaak nog een vijftal jaren verder. Het fonds bestond uit een honderdtal prenten. Toen was het bloeitijdperk voorbij en het stage kwijnen reeds begonnen.

BRON 2: TIJD

Hoe meten we de tijd? · *NPO Kennis*

- Hoe werd tijd vroeger berekend?

Door de zon, de maan en de sterren te bestuderen, bepaalden mensen vroeger welk moment van de dag het was en in welke tijd van het jaar ze leefden. Dat was bijvoorbeeld handig voor de landbouw; om op de juiste tijd te kunnen zaaien en oogsten. Alles wat met regelmaat gebeurt, kun je gebruiken om de tijd in stukjes op te delen. Hulpmiddelen waren bijvoorbeeld de zandlopers die met het vallen van zand door een smal gangetje de tijd konden opmeten. In de Oudheid konden zonnepijlers het tijdstip van de dag bepalen met behulp van de zon en de schaduw.

Ook zijn er allerlei kalendersystemen. Deze hebben vaak een jaar van ongeveer 365 dagen, verdeeld over 12 maanden, die elk uit zo'n 30 dagen bestaan. Ze lijken op elkaar omdat ze zijn gebaseerd op verschijnselen die iedereen kan zien: de zon, de maan en de sterren. Zo noemen we de tijd waarin de aarde rond de zon draait een jaar, en de tijd waarin ze een rondje om haar eigen as draait een dag. De maand – de naam zegt het al – is gebaseerd op de tijd tussen twee nieuwe manen.

Kleinere tijdseenheden baseren we op het rekensysteem van de Babyloniërs. Die rekenden niet in eenheden van tien, zoals wij, maar zestig. Daarom bestaat onze dag uit vierentwintig uur, heeft een uur zestig minuten en gaan er zestig seconden in een minuut.

- Waarom hebben we schrikkeljaren?

Wie op 29 februari jarig is, weet er alles van: eens in de vier jaar is er een schrikkeljaar. Een rondje van de aarde om de zon duurt niet precies 365, maar 365,2421875 dagen.

Om de kalender en 'echte' tijd gelijk te houden, hebben we schrikkeljaren. Maar omdat een jaar net iets minder dan 365,25 dagen duurt, zijn er

in ons huidige systeem 97 in plaats van 100 schrikkeljaren per 400 jaar.

In de Romeinse tijd hebben ze nog elke vier jaar een schrikkeljaar. Jaren duren daardoor elf minuten te lang. Aan het eind van de zestiende eeuw is het verschil opgelopen tot zo'n tien dagen. Onacceptabel, vindt paus Gregorius XIII. Hij ontwikkelt de Gregoriaanse kalender en laat de tijd in één klap tien dagen vooruitzetten. Mensen die in 1582 op 4 oktober gaan slapen, worden de volgende ochtend wakker op 15 oktober. De dagen van 5 tot en met 14 oktober 1582 hebben nooit bestaan.

Maar ook de Gregoriaanse kalender meet de tijd niet perfect. Niet elke dag duurt namelijk precies even lang. Soms draait de aarde net iets langzamer, onder invloed van bijvoorbeeld aardbevingen en tsunami's. Om minuscule verschillen te compenseren, voeren we soms een schrikkelseconden in. Maar deskundigen blijven discussiëren over de vraag of dat nodig is.

- Wie maakte de eerste nauwkeurige klok?

Door de eeuwen heen groeit de behoefte aan een manier om de tijd nauwkeuriger bij te houden. In de middeleeuwen begint de ontwikkeling van mechanische klokken, die met behulp van tandwielen vrij regelmatig kunnen tikken. De Nederlandse wetenschapper Christiaan Huygens ontwikkelt in de zeventiende eeuw een manier om die klokken nog nauwkeuriger te maken, de slingerklok.

Maar daarmee is onze honger naar nauwkeurigheid nog steeds niet gestild. Ook de slingerklok blijkt namelijk iets af te wijken van de werkelijkheid, zo'n tien seconden per dag. Om de tijd nóg preciezer te kunnen bepalen, ontwikkelen wetenschappers halverwege de twintigste eeuw een heel nieuwe manier van tijdmeting: de atoomklok. Een atoomklok meet de tijd op basis van de trilling van atomen. We gebruiken atoomklokken tegenwoordig dagelijks, bijvoorbeeld in navigatiesystemen en computers.

- **Waarom zijn er tijdzones?**

Ook als er eenmaal klokken zijn, betekent dat nog niet dat ze overal gelijk staan. Tot ver in de negentiende eeuw heeft in Nederland iedere regio en stad nog een eigen tijd, op basis van de stand van de zon. Wijst de kerktoren in Dordrecht negen uur aan, dan kan het in Apeldoorn zomaar een halfuur later zijn. Eeuwenlang vormen die lokale tijdsverschillen geen probleem, maar met de komst van de spoorwegen worden ze wel erg onhandig. Voor het invoeren van een landelijke dienstregeling moet het overal even laat zijn.

- **Hoe werken tijdzones?**

Omdat de aarde in 24 uur om haar as draait, zijn de meridianen het uitgangspunt voor het instellen van tijdzones. Zo wordt de aarde in 1884 als een sinaasappel in 24 partjes verdeeld, steeds met een uur tijdsverschil tussen de tijdzones. Al zien de tijdzones er in de praktijk een stuk chaotischer uit. Zo heeft de VS zes verschillende tijdzones, terwijl het bijna net zo uitgestrekte China er maar één heeft.

- **Waarom hebben we zomer- en wintertijd?**

De wintertijd is de 'echte' tijd, de standaardtijd. Maar zeven maanden per jaar zetten we de klok een uur vooruit. Tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog wordt in Nederland de zomertijd ingevoerd, vooral om stookkosten te besparen. Daarna schaft Nederland de zomertijd weer af. Pas in 1977, tijdens de oliecrisis, voeren we de zomertijd weer in – om energie te besparen, maar ook met het oog op recreatie. 's Avonds kunnen we dat uurtje langer licht goed gebruiken, bijvoorbeeld om leuke dingen te doen op een zwoele zomeravond.

De zomertijd leidt tot discussies: de een wijst op energiebesparing en andere voordelen van meer daglicht, terwijl de ander vooral negatieve gevolgen ziet voor mens en natuur. In augustus 2018 laat de Europese Commissie weten dat ze af wil van het verzetten van de klok. Toch laat het afschaffen van de zomer- of wintertijd nog even op zich wachten:

op z'n vroegst gebeurt dat pas in 2021

Zonder een solide en universeel systeem om de tijd in de gaten te houden, waren we nergens. Toch is onze tijdrekening constant in beweging: tijdzones komen en gaan, de zomertijd wordt ingevoerd en afgeschaft, en af en toe gooien we er ineens een schrikkelseconde tussendoor.

- **In het kort**

- + In de Oudheid kijken mensen vooral naar de zon, maan en sterren om de tijd te bepalen.
- + Omdat een rondje van de aarde om de zon niet precies 365 dagen duurt, is er eens in de zoveel tijd een schrikkel dag.
- + In de zeventiende eeuw vindt de Nederlandse wetenschapper Christiaan Huygens de slingerklok uit, die de tijd nauwkeurig kan berekenen.
- + Eeuwenlang vormen lokale tijdsverschillen geen probleem, maar met de komst van de spoorwegen wordt het onhandig. Daarom worden een standaardtijd en tijdzones ingesteld.
- + Om in de zomermaanden langer van het daglicht te kunnen genieten, verzetten we twee keer per jaar de klok een uur.

BRON 3: BIKKELEN, REPEN EN MEETJE SCHIETEN

- **Bikkelen** · Speelgoedmuseum.be

Een kootbeentje van een schapen- of geitenpoot werd als bikkel gebruikt. Toen veel later de fiets met fietsketting werd uitgevonden, gebruikten mensen ook wel eens de schakels van fietskettingen om te bikkelen. Maar eigenlijk kan je met heel veel kleine dingen bikkelen zolang het maar op je hand past. Denk maar aan steentjes of kroonkurken. In sommige landen gebruiken ze zelfs kleine zakjes met rijst.

Hoe speel je het? Neem vijf bikkels in de palm van je hand en houd je andere hand achter je rug. Houd je hand laag bij de grond en gooi de bikkels in de lucht. Probeer er zoveel mogelijk op te vangen met de rug van je hand (Tip: gooi de bikkels niet te hoog). Gooi deze nu terug in de palm van je hand. Heb je er meerdere gevangen? Leg die dan opzij en houd er één over in je hand. De bikkels die je niet hebt gevangen moet je nu proberen op te rapen terwijl je je bikkel omhoog gooit. (Dus je gooit je bikkel in de lucht, je neemt er eentje van de grond en vangt de andere terug op.)

- **Hoepelen of repen** · Museumkinderwereld

Het rollen met een houten hoepel was een bekend tijdverdrijf bij alle Europese kinderen in de negentiende eeuw.

Er is veel oefening voor nodig om de hoepel rechtop te houden en om hem in een rechte lijn te laten rollen. Om de hoepel aan de gang te krijgen, neem je hem tussen de vingers en duim van een hand vast, met de wijsvinger gestrekt langs de buitenste rand. Buig voorover en geef de hoepel een flinke zet. Terwijl je ernaast of er vlak achter blijft rennen, breng je de hoepel vooruit door er zo nu en dan met een stokje of met de vlakke hand tegen te slaan.

- **Meetje schieten** · Spelensite.be

Trek op de grond een lijn (met een lint of krijt). Dit is de meet waarnaar de spelers munten moeten werpen. Trek op een afstand van minimum twee meter een parallelle lijn. Iedere speler werpt zijn muntje naar de meet vanaf de tweede lijn. Wie zijn muntje het kortst bij de meet kan gooien, is de winnaar.

De winnaar raapt alle muntjes op, schudt ze flink in de gesloten handpalmen en werpt ze in de lucht. De munten die 'kop' vallen mag hij houden, de munten die 'munt' vallen geeft hij door aan de speler met de tweede beste worp. Deze mag opnieuw opgooien en alle munten die 'kop' vallen houden. Zo gaat het verder tot alle munten verdeeld zijn. Daarna herbegint het spel.

Naast een meet kan je ook talrijke andere figuren tekenen waarnaar je moet gooien.

BRON 4: KINDERARBEID

Kinderarbeid in België · Industriemuseum.be

Halverwege de 18de eeuw ontstaan manufacturen. Het zijn werkhuizen waar de productie wordt gecentraliseerd. De industriële revolutie begint rond 1750 in Engeland en zal de wereld grondig veranderen. België is de voorloper op het continent. De Gentse textiel fabrieken en de Waalse mijnen hebben arbeidskrachten nodig. Veel vrouwen en kinderen gaan daarom mee aan de slag in de nieuwe industrie.

De industrialisering brengt een nieuw soort kinderbeid met zich mee. Kinderen werken niet langer enkel in gezinsverband. Ze werken als ongeschoolde, goedkope werkkrachten voor een ondernemer die ze niet kennen. Het werk in de fabrieken en de zware industrie is dikwijls eentonig en gevaarlijk. Kinderen maken lange dagen. Hun werkdag duurt even lang als die van een volwassene. In de ogen van de ondernemers zijn kinderen vaak de ideale fabrieksarbeiders. Ze hebben een lenig en behendig lichaam en zijn makkelijk te disciplineren. Bovendien kosten ze de ondernemer niet veel.

De goedkoopste arbeiders vindt men in de weeshuizen, in de gevangenen en onder de armenbevolking. Wanneer de Gentse katoendrukker Joos Clemmen in 1765 een vergunning bij het Gentse schepencollege aanvraagt, vermeldt hij expliciet dat hij daardoor werk zal geven aan "eenen nomber van omtrent de tseventigh vrouwenspersonen ende kinderen de welcke anderssints hunne brootwinningh niet en sauden connen becomen."

Kinderen werkten niet alleen als hulpje of tweederangsarbeider. Bronnen tonen aan dat ze als volwaardige arbeiders werden beschouwd en even hard moesten werken. Er komen zelfs machines op kindermaat. Frans Bauwens heeft het in 1814 in een brief aan zijn broer Lieven over de 'werk-tuigen' voor hun gemechaniseerde vlasspinnerij die ze willen opstarten.

Opdat kinderen ze zouden kunnen bedienen, lieten ze kleinere spinmachines met 8 in plaats van 48 spullen vervaardigen.

De omvang van kinderbeid is niet eenvoudig te bepalen. De cijfergegevens zijn schaars en de statistieken zijn vaak met een korrel zout te nemen. De vroegste gegevens over kinderbeid zijn te vinden in een Gentse enquête uit 1795, over de opkomende industrie in de stad. In de 45 onderzochte bedrijven werken 664 arbeiders, waarvan minimum 254 kinderen (38%). Dat aantal ligt vermoedelijk nog hoger, want in de telling spreekt men enkel over jongens. In een telling van 1817 werken 394 kinderen in de 42 onderzochte bedrijven. Ze maken samen 20% uit van de 2008 arbeiders. Eén kind is minder dan 7 jaar oud, 126 kinderen zijn tussen 7 en 12 jaar, 125 kinderen minder dan 15 en 120 kinderen minder dan 17 jaar. Vooral de tabaksnijverheid, de spinnerijen en de papierfabrieken stellen kinderen tewerk.

Toch gaat zeker niet iedereen in de fabriek werken. Veel kinderen blijven tot diep in de 19de eeuw in de landbouw en de thuisnijverheid werken. Heel wat jonge meisjes dienen bij de rijke burgerij in de stad. Jongens werken als knecht op het land of bij ambachtslui. In die ambachtelijke sector spelen familiale netwerken een belangrijke rol voor het doorgeven van kennis en vaardigheden. Wie een ambachtelijk beroep heeft, staat hoger aangeschreven dan iemand met een job in de fabriek.

Halverwege de 19de eeuw is kinderbeid in België wijdverspreid. Volgens de industrietelling van 1846 is het aandeel kinderen 21% van het totaal aantal arbeiders. Ze werken in zowat alle sectoren, in alle Belgische provincies: van textiel fabrieken tot metaalateliers, van mijnen tot leerlooierijen en pottenbakkerijen. Kinderarbeid in de landbouw en de huisnijverheid neemt men in deze telling niet mee, dus het aantal werkende kinderen ligt op dat moment vermoedelijk nog een pak hoger.

De arbeidsduur verschilt van bedrijf tot bedrijf. Een 19de-eeuwse werkweek telt zes dagen. Het aantal uren per week loopt op tot zestig à zeventig en soms meer. Kinderen en volwassenen kloppen evenveel uren. Het werk is vaak zwaar, ongezond en gevaarlijk.

Elke arbeider moest verplicht een werkboekje hebben. Bij aanwerving gaf die het boekje af aan de baas. Bij ontslag – of vrijwillig vertrek – zette de werkgever een stempel en gaf hij het boekje terug. Een arbeider kon pas ergens anders starten op vertoon van zijn boekje. De wet op de werkboekjes wordt in 1803 ingevoerd, maar blijft in de praktijk vaak dode letter..

- Kinderarbeid verbieden?

Engeland is het eerste land waar er regels komen over de minimumleeftijd en de werktijden van kinderen. De Factory Act van 29 augustus 1833 zegt dat kinderen van 9 tot 13 jaar slechts negen uur per dag mogen werken. Wie 13 tot 18 jaar is, mag niet meer dan 12 uur werken. De wet geldt enkel voor katoen-, wol- en zijdefabrieken. Net in de textielsector was kinderarbeid het meest verspreid. Vanaf 1842 verbiedt men dat kinderen jonger dan 16 als schouwveger werken. De Children's Employment Commission publiceert lijvige rapporten over kinderarbeid in Engeland. Niet zonder gevolg, want tussen 1842 en 1867 komen er verschillende wetten die kinderarbeid beperken en verbieden.

In de regeringen van de geïndustrialiseerde landen wordt de Engelse wetgeving druk besproken. Ook in België uiten steeds meer dokters en inspecteurs hun bezorgdheid over de gevolgen van het fabriekswerk op jonge kinderen. Bij zijn troonrede in 1842 stelt koning Leopold I dat er een wetsontwerp betreffende de bescherming van kinderen in de fabrieken moet overwogen worden.

In 1843 komt er een commissie die de wantoestanden van vrouwen- en kinderarbeid in België moet onderzoeken.

Vanaf halverwege de 19de eeuw breekt de strijd los om de ziel van het kind te winnen. De overheid wil greep krijgen op het kind. De euforie van de vooruitgang, dankzij de industrialisering, slaat om in ongerustheid. De onhygiënische arbeidersbuurten zijn broeihaarden voor ziektes. Artsen wijzen op de zorgwekkende gezondheidstoestand en de morele verloedering. De verschillende ideologische en politieke strekkingen hebben elk hun antwoord.

Maar werkgevers hebben de goedkope arbeiders nodig. In de enquête van 1843 sommen de fabrieksbazen de voordelen van kinderarbeid op. Ze kunnen kinderen een lager loon uitbetalen en zo ook de producten tegen een lagere prijs verkopen. Kinderen kunnen bepaalde taken beter uitvoeren dan volwassenen. In hun ogen houdt kinderarbeid de kinderen ook op het rechte pad: "de kinderen van de proletariërs hangen minder doelloos rond". Kinderarbeid is voor de arme gezinnen een bijkomende bron van inkomsten. Tenslotte geven ze aan dat ze beter kinderen dan vrouwen tewerkstellen. Huisvrouwen krijgen zo meer tijd om zich bezig te houden met het huishouden.

De lage lonen dwingen de arbeidersgezinnen ertoe hun kinderen te laten werken. Men is blij met elke cent die binnenkomt. De industriële en financiële lobby is groot. Enkele wetsontwerpen en petitieën om kinderarbeid te reglementeren halen het niet. Pas in de jaren 1880 zet de regering enkele stappen richting beschermende maatregelen. In 1884 stemt men een wet die werk in de mijnen verbiedt voor jongens onder 12 jaar en voor meisjes onder de 14. Na de crisis en de sociale onlusten in 1886 klinkt de roep steeds luider.

- De Wet op Kinderarbeid

Arbeidersbewegingen, de Belgische Werkliedenpartij (1885) en de Belgische Volksbond (1891) steken het vuur aan de lont. In 1885 ziet de Belgische Werkliedenpartij in Brussel het levenslicht. Zij stelt zich een aantal belangrijke politieke doelen. Een beperking van de kinderarbeid, een verlaging van de arbeidsduur, verbetering van de arbeidsomstandigheden, verplicht lager onderwijs en misschien wel het belangrijkste: zuiver, algemeen stemrecht. Ettelijke commissies, enquêtes, betogingen en stakingen later is hij er dan: de wet op de kinderarbeid (1889).

Die bepaalt dat kinderen onder de 12 jaar niet mogen werken in de industrie. Jongens tussen 12 en 16 jaar en meisjes tussen 12 en 21 jaar mogen bovendien maar 12 uur per dag werken. En meisjes tussen 12 en 21 jaar mogen geen nachtwerk meer doen.

In de praktijk blijven de nieuwe regels vaak dode letter. De eerste jaren zijn er zelfs geen ambtenaren om de bedrijven te inspecteren op overtredingen. Net als de wet zelf, is de controle ervan een proces van bloed, zweet en tranen. De wet op kinderarbeid zorgt niet meteen voor een radicale omslag. Wie 12 jaar is, start met werken. De ondernemers rekenen nog altijd op hun goedkope en flexibele arbeidskrachten. Veel gezinnen hebben het inkomen van de kinderen nog altijd broodnodig. Zolang de lonen van de gezinshoofden en de vrouwen niet stijgen, blijft kinderarbeid voor hen noodzakelijk. Voor de huisnijverheid en de landbouw zijn er helemaal geen regels. In 1914 breidt men de wet uit tot burelen en restaurants en verbiedt men kinderarbeid onder 14 jaar. De wet van 14 juni 1921 stelt de achturige werkdag in en bepaalt dat zware arbeid voor kinderen onder de 16 jaar strafbaar is.

BRON 5: DE NEDERLANDSE TAAL

standaardtaal, tussentaal en dialect · Vlaanderen.be

Een man die zijn achtertuin gaat ompspitten, doet dat niet in een duur pak. Hij trekt een tuinbroek en rubberlaarzen aan. Als diezelfde man 's avonds een feestelijk diner bijwoont, draagt hij zijn beste pak. En voordat hij onder de wol kruipt, trekt hij een pyjama aan. Dat vinden we vanzelfsprekend: in verschillende situaties draagt een mens nu eenmaal verschillende kleren.

Ook als taalgebruiker gebruikt u verschillende soorten Nederlands. De situatie waarin u zich bevindt, bepaalt mee welke soort taal u gebruikt, wilt gebruiken of verwacht wordt te gebruiken. Als u geen standaardtaal spreekt, kunt u bijvoorbeeld dialect spreken of informele Vlaamse omgangstaal, die ook wel tussentaal wordt genoemd. De grenzen tussen die soorten Nederlands zijn niet scherp te trekken, maar gradueel: standaardtaal loopt over in tussentaal en tussentaal loopt over in dialect.

- Standaardtaal

Heb je nog een kop koffie voor me?

- Tussentaal

'Ebde nog een tas koffie voor mij?

- Dialect

Édde nog een zjat kaffe veu maai?

- **De standaardtaal** is het Nederlands dat algemeen bruikbaar is in alle belangrijke sectoren van het openbare leven, zoals het bestuur, de rechtspraak, het onderwijs en de media. In formele, officiële of zakelijke situaties wordt standaardtaal gebruikt: een leraar die voor de klas staat, een werknemer die een presentatie geeft, een nieuwslezer die berichten voorleest. Standaardtaal wordt ook gebruikt in situaties waarin de sociale afstand tussen de sprekers vrij groot is, bijvoorbeeld bij het eerste contact met onbekenden. Tijdens een sollicitatiegesprek kiezen de meeste sollicitanten bijvoorbeeld spontaan voor standaardtaal. Ook in zakelijke teksten schrijven en lezen we standaardtaal: een brief van de bank, artikelen in kranten en tijdschriften. Standaardtaal wordt ook wel Algemeen Nederlands of AN genoemd. Vroeger had men het over Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN.
- **Een dialect** is een lokale vorm van het Nederlands. Omdat elk dialect zijn eigen specifieke en plaatsgebonden kenmerken heeft – zoals een typische uitspraak, woordenschat en zinsbouw – is het maar in een beperkt aantal situaties bruikbaar: in contacten met mensen uit de directe omgeving, bijvoorbeeld thuis of bij familie, en in contacten met mensen uit hetzelfde dorp of dezelfde streek. Steeds minder Vlamingen spreken een zuiver dialect.
- **Tussentaal** is zowel de nette taal van Vlaamse dialectsprekers die geen standaardtaal kunnen of willen spreken, als de ongedwongen taal van Vlaamse standaardtaalsprekers die in persoonlijker of informeler situaties geen dialect kunnen of willen spreken. Het is een sterk Brabants-Antwerps gekleurde omgangstaal, die zowel kenmerken heeft van standaardtaal als van dialect. In tussentaal vallen bijvoorbeeld vaak eindmedeklinkers weg (iet', altij', goe'), worden lidwoorden en voornaamwoorden verbogen (ne jongen, zijnen auto) en komen verkleinvormen op -ke voor (potteke, bloemeke).

Tussentaal is niet duidelijk af te bakenen: er zijn verschillen van streek tot streek, van gebruiker tot gebruiker, van situatie tot situatie.

In de voorbije decennia zijn veel Vlamingen in tussentaal opgevoed. Daardoor is dat de taal waarin ze zich het meest thuis voelen. Sommigen willen in bepaalde situaties wel standaardtaal spreken, maar kunnen het niet of niet zo goed. Vaak zijn ze onzeker door een gebrek aan praktijkervaring. Bij anderen roept standaardtaal in sommige situaties weerstand op: ze spreken dan bijvoorbeeld met ge/gij omdat ze je/jij aanstellerig vinden. Of het nu een gevolg is van 'niet kunnen' of 'niet willen', veel Vlamingen gebruiken tussentaal, meestal in alledaagse informele situaties zoals thuis, in het café, bij vrienden of familie.

Een taalgebruiker maakt in elke situatie – soms bewust, maar heel vaak onbewust – de keuze om standaardtaal, dialect of tussentaal te gebruiken. Hij kiest de taal die volgens zijn inschatting het meest op zijn plaats is of het best het doel dient. Zo kan een leerkracht met zijn ouders dialect spreken, met zijn leerlingen in de klas standaardtaal en met sommige collega's in de lerarenkamer tussentaal. Een taalgebruiker past zijn taal dus voortdurend aan de situatie en de gesprekspartner aan: hoe persoonlijker of informeler de situatie wordt, hoe groter de kans dat hij elementen van tussentaal of dialect gebruikt. Als de situatie formeler is, zal hij zulke elementen minder toelaten en dus (dichter) bij standaardtaal uitkomen.

Je zou kunnen zeggen dat een taalgebruiker een mengtafel in zijn hoofd heeft, met een aparte schuifregelaar voor elk taalkenmerk. Welke schuifknoppen hij al dan niet bewust open- of dichtzet, en in welke mate hij dat doet, is afhankelijk van de situatie of de gesprekspartner. Bij mensen die met jonge kinderen praten, staat de jij-knop bijvoorbeeld vaak helemaal open: Heb jij een leuke dag gehad op school?

Tegelijkertijd kunnen andere schuifknoppen minder open of helemaal dicht staan. Dat kan leiden tot inconsequenties zoals de vermenging van de u-vorm en de jij-vorm. Bijvoorbeeld: Heb jij uw koekje al op? in plaats van Heb jij je koekje al op?

Straattaal · Dialectloket.be

Jongeren ontwikkelen vaak dagelijkse taalpraktijken die anders klinken dan die van volwassenen. Straattaal is zo'n soort jongerentaal, die vooral aanwezig is in grote steden, waar jongeren met met allerlei culturele achtergronden samenleven. Wat straattaal onderscheidt van andere jongerentalen is dat naast de gebruikelijke invloed van het (Amerikaans) Engels, de taal ook doorspekt is met elementen uit de minderheidstalen die in de stad aanwezig zijn. Dat kan bijvoorbeeld Arabisch zijn, Spaans, Grieks,... afhankelijk van de gemeenschappen die in de stad samenleven. Zowel allochtone als autochtone jongeren nemen dergelijke elementen in hun straattaal over.

Eind jaren 90 van de vorige eeuw werd deze nieuwe variëteit van het Nederlands voor het eerst gesignaleerd, wat gepaard ging met de nodige media-aandacht. Die aandacht was aanvankelijk erg negatief: het spreken van straattaal zou een teken zijn van een gebrekkige beheersing van de standaardtaal door jongeren en men waarschuwde voor de algemene verloedering van de taal. Het taalgebruik werd vooral toegeschreven aan allochtone jongeren omdat straattaal veel woorden bevat uit andere talen (Arabisch, Turks, Sranan,...).

Op die eerste berichten is al gauw een reactie gekomen. De taalkundige René Appel toonde met gericht onderzoek aan dat sprekers van straattaal het Nederlands niet gebrekkig, maar net heel goed beheersen. Wie een taal goed beheerst, weet immers het beste hoe men ermee kan spelen.

Jongeren vervangen of vervormen woorden dus niet uit onkunde, maar wel uit behoefte aan iets nieuws, aan een eigen taal die hen onderscheidt van anderen. Straattaal is een soort stijkenmerk. Net als kledij of muziek maakt ze deel uit van de (sociale) identiteit van jongeren. Straattaal is geen volledige 'geheimtaal' die jongeren onderling gebruiken, maar eerder een af en toe (expres) afwijken van de standaardtaal met bepaalde woorden, constructies en accenten. De meeste jongeren die straattaal gebruiken, kiezen daarvoor; dat wil zeggen als het gezelschap en het onderwerp zich daarvoor lenen.

Het zijn dan ook zeker niet enkel allochtone jongeren die straattaal spreken in Nederland. Ook jongeren met het Nederlands als moedertaal nemen het taalgebruik over. Voorwaarde is wel dat die autochtone jongeren vaak contact hebben met jongeren uit verschillende etnische groepen, wat in grote steden geen probleem is. Straattaal is dan een soort multiculturele contacttaal tussen jongeren, over de etnische groepen heen.

C.O.L.O.F.O.N

Kind met inktvlekken is een productie van Musea Turnhout in nauwe samenwerking met stripauteur Dido Drachman en schrijver Paul Govaerts.

Kind met inktvlekken wordt mede mogelijk gemaakt door de steun van Stad Turnhout, Rock Paper Pencil, Strip Turnhout, Erfgoed Noorderkempen en de Vlaamse overheid.

Een speciale dank aan

Anne-Mie Buelens · Benjamin Boutreur · Filip Cremers · Francis Stijnen · Gil Tack
Herwig Kempnaers · Jef Floorizone · Joris Leemans · Leen Hendrickx · Lut Dubois
Marie-Claire Latinne · Marije van Bouwel · Marleen Dufraing · Mies Paulussen
Nik de Jongh · OpMaat (Ignace Cornelissen) · Ortwyn Arts · Riet Vanloo · Rob Daniëls
Rogier Jansen · Rony Beyens · Peter Scholliers · Stijn Van Opstal · Sven Denis
Tatyana Vayzer · Tom Monden · Treepack · de Warande · de Xaverianen

Dit lespakket werd ontwikkeld door Alison Luyten en Heleen De Munck van Collectief MOOS. (*Merkwaardig Onderzoek en Ontwerp van de Streek*)
Een erfgoedvereniging met een hart voor erfgoed en creatief ontwerp.

www.collectiefmoos.be

Senne's mu
op de foto's
die h
eren o

Ze heeft een hollen
gericht in haar eerste
schilderij en een hollig
gericht in de hateric
Josephine Dessauere
(1840 - 1904)

Musea Turnhout
Druivenstraat 18 • B-2300 Turnhout
+32 14 44 33 98 - www.turnhout.be/musea

Volg onze musea op en via 'Musea Turnhout'.

www.kindmetinktvlekken.be

Musea Turnhout omvat het Speelkaarten-, Begijnhof- en Taxandriamuseum.
Deze stedelijke organisatie wordt gesteund door de Vlaamse overheid.

